CONCLUZII ALE STUDIULUI STATISTIC ȘI FUNCȚIONAL AL CERAMICII ROMANE DIN SECOLUL AL VI-LEA DE PE TERITORIUL DOBROGEI

ALEXANDRU BĂDESCU

REZUMAT:

Această lucrare¹ și-a propus să realizeze sinteza studiului materialului ceramic romano-bizantin din Dobrogea publicat de la Vasile Pârvan până în anul 2009, reflectând stadiul actual al publicării acestei categorii de material, reunind aproximativ 3000 de fragmente ceramice. Pornind de la această realitate, și în lipsa analizelor de pastă, este clar că nu putem vorbi de concluzii definitive și că acestea vor suferi modificări pe măsură ce vor fi publicate alte loturi ceramice. Prin publicarea concluziilor lucrării de doctorat *Ceramica romană din secolul al VI-lea la Dunărea de Jos. Studiu statistic și funcțional cu vedere specială asupra Dobrogei*, aflată la rândul ei în curs de publicare, am dorit să facilităm accesul online la baza de date care a constituit suportul demersului în cauză: (<http://cercetariarheologice.ro/materials/ca28.2.13/CEROM.zip>).

ABSTRACT: CONCLUSIONS OF THE STATISTICAL AND FUNCTIONAL STUDY OF THE ROMAN CERAMICS FROM THE 6TH CENTURY ON THE TERRITORY OF DOBROGEA

The present paper aims to synthesize the study of the Roman-Byzantine ceramic material from Dobrogea published from Vasile Pârvan until 2009, reflecting the current state of publication of this category of material, bringing together about 3000 pottery shards. Starting from this reality, and in the absence of fabric analyzes, it is clear that we cannot speak of any definitive conclusions and that they will undergo changes as other ceramic batches are published. By publishing the conclusions of the phd dissertation *The Roman Pottery from the 6th Century on the Lower Danube. Statistical and Functional Study with a Special View on Dobrogea*, which is also being published soon, we intend to facilitate online access to the database that was the support of the approach in question: (link).

CUVINTE CHEIE: Ceramică romană târzie, Dobrogea romană, amfore, statistică ceramică, *Scythia Minor*.

KEYWORDS: Late Roman pottery, Roman Dobrogea, amphorae, pottery statistics, *Scythia Minor*.

Comparativ cu alte categorii de artefacte, precum monedele, inscripțiile, obiectele de podoabă sau chiar ceramica greacă și romană timpurie, ceramica romană târzie nu a captat prea tare interesul specialiștilor. Totuși, luând în considerare doar factorul cantitativ ceramica nu poate fi ignorată. În ultimele două decenii au apărut mai multe lucrări dedicate ceramicii², iar în a doua jumătate a secolului trecut au fost publicate zeci de articole în care este prezentat și material ceramic roman târziu³. Cu toate acestea este uneori dificil de analizat prin discriminare materialul ceramic de pe un sit sau altul, iar această situație este una generalizată. Tocmai de aceea am decis că poate e momentul unei lucrări de sinteză dedicată ceramicii romane târzii de la Dunărea de Jos.

¹ "Ceramica romană din secolul al VI-lea la Dunărea de Jos", ce va apărea la finalul anului 2021.

² Topoleanu 2000; Opreș 2000; Opreș 2003; Opaș 2004; Paraschiv 2006; Paraschiv 2006 a.

³ Bibliografie selectivă: Baumann 1980; Baumann 1991; Baumann 1996; Baumann 1997; Bădescu 2012; Bădescu 2013; Bădescu and Bottez 2014; Bădescu and Clianțe 2014; Bădescu and Bivolaru 2015; Bădescu and Clianțe 2015; Bădescu and Iliescu 2016; Băjenaru 2018; Băjenaru 2014; Băjenaru and Dobrinescu 2008; Iconomu 1967; Iconomu 1970; Iconomu 1976; Opaș 1980; Opaș 1980 a; Opaș 1980 b; Opaș 1984; Opaș 1985; Opaș 1987; Opaș 1987 a; Opaș 1991; Opaș 1991 a; Opaș 1996; Opaș 1998; Opaș 1998 a; Opaș 2000; Opaș 2002; Opaș 2004; Opreș I 1997; Opreș I 1998; Opreș I 1999; Opreș I 2000; Opreș I 2003; Papuc and Munteanu 1976; Papuc 1973; Papuc 1976; Paraschiv 2001; Paraschiv 2002; Paraschiv 2002 a; Paraschiv 2003; Paraschiv 2006; Popescu and Rațiu 2016; Preda 2000; Rațiu et al. 2017; Rădulescu 1973; Rădulescu 1973 a; Rădulescu 1975; Rădulescu 1976; Rădulescu 1981; Scorpan 1968; Scorpan 1969; Scorpan 1969 a; Scorpan 1973; Scorpan 1973 a; Scorpan 1975; Scorpan 1976; Scorpan 1977; Suceveanu 1982; Suceveanu 2007; Topoleanu 1984; Topoleanu 1996 a; Topoleanu 1996 b; Topoleanu 1999; Topoleanu 1999 a; Topoleanu 2000; Topoleanu 2000 a; Topoleanu 2003.

Materialul ceramic databil în secolele IV-V nu poate fi ignorat într-un studiu dedicat ceramicii romane târzii pentru că schimbările funcționale, morfologice și calitative care s-au petrecut, începând chiar cu sfârșitul secolului al III-lea, pot fi surprinse doar cercetând ceramica ultimelor secole. Am identificat, așadar, două direcții de cercetare: Prima care impunea definirea ariei de interes a lucrării începând cu zona *Drobeta – Dierna*, cu o fâșie sudică ce trebuia să cuprindă măcar în parte cele două *Moesii* și *Scythia Minor*. În acest caz trebuia să mă limitez doar la secolul VI pentru că volumul de material publicat impunea asemenea granițe. Am remarcat însă că există un dezechilibru important între teritoriul sud-dunărean și Dobrogea, în sensul că – deși mult mai redus ca suprafață – teritoriul dobrogean a beneficiat de publicarea într-un procent mult mai însemnat a materialului ceramic roman târziu.

A doua direcție – cea pentru care am optat în cele din urmă – nu schimbă aria geografică însă pune accent pe Dobrogea, iar perioada vizată este cuprinsă între sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al VII-lea p.Chr. Relația cu teritoriul sud-dunărean este realizată permanent prin analogiile găsite în zona de interes a lucrării, dar și în alte teritorii care pot reprezenta locul de producție sau aria de difuzare a unor mărfuri.

Accentul cade pe Dobrogea pentru că există un material de referință mult mai important cantitativ în comparație cu toată zona Dunării de Jos, evident raportat și la suprafața acestor două zone.

Arealul Dunării de Jos este utilizat ca referință pentru analogiile materialului ceramic cu cel descoperit în interiorul și exteriorul lumii romane. Pe baza materialului ceramic pot fi surprinse specificitățile zonale și interferențele culturale din această zonă. Spre exemplu, sunt foarte importante influențele pe care lumea romană le-a avut asupra populațiilor neromane, dar sunt cel puțin la fel de importante influențele din *Barbaricum*. Comparația cu alte areale, din interiorul și exteriorul lumii romane, poate ajuta la sesizarea specificităților zonale, cât și a punctelor comune. În cazul acestei lucrări, care are ca obiect de studiu declarat materialul ceramic roman din zona Dunării de Jos, un studiu dedicat ceramicii din *Barbaricum*, poate surprinde interferențele culturale din zonele de graniță, să arate cât a influențat lumea romană culturile nord-dunărene și dacă s-a petrecut și fenomenul invers.

Prezența ceramicii lucrate cu mâna în medii romane trebuie legată în primul rând de complexitatea componenței etnice a armatei romane și nu obligatoriu de alte populații aflate la granițele Imperiului. Ceramica de acest tip a putut fi produsă și de populațiile transdanubiene care s-au stabilit în Imperiu sau, de ce nu, chiar de soldații romani aflați în această zonă situată la periferia lumii romane. Caracterul *barbar* al acestor artefacte nu trebuie neapărat pus în legătură cu populațiile barbare ci mai degrabă de barbarizarea armatei romane. Ceramica descoperită în Corpul de Gardă de la *Capidava*⁴ demonstrează că ceramica lucrată cu mâna, atât de des atribuită asediatorilor, aparținea de fapt asediaților⁵.

În cazul ceramicii descoperite în așezări rurale, lucru valabil în special pentru secolul al IV-lea p.Chr., fenomenul trebuie legat de elemente etnice transdanubiene venite în *Scythia* și nu de persistența unor forme dacice, așa cum este cazul în perioada romană timpurie.

Dacă studierea ceramicii romane de import sugerează, printre altele, relațiile economice pe care *Scythia Minor* le avea cu alte zone ale Imperiului, studiul ceramicii lucrate cu mâna poate oferi indicii legate de componența etnică a armatei romane dintr-o garnizoană, într-o anumită perioadă care poate fi delimitată, sau la nivelul unei provincii și pentru o durată de timp mai mare.

Studiul dedicat ceramicii romane târzii reprezintă esența lucrării, celelalte capitole fiind secundare, comprimate în mod voit, însă importante pentru că creionează situația generală existentă la Dunărea de Jos în perioada romano – bizantină.

Din perspectiva dinamicii economice cea mai importantă categorie ceramică este constituită de amfore. Prezența lor indică relații economice cu teritoriile din care provin aceste ambalaje antice, împreună cu marfa transportată. Analizele statistice pot oferi măcar axele comerciale principale ale comerțului, valabile într-o anumită perioadă istorică, într-un sit sau într-o zonă mai largă. Totul depinde de cantitatea materialului ceramic studiat și de aria teritorială din care provine.

Analizele statistice pot ajuta într-un astfel de demers, însă trebuie să avem permanent în vedere și alți factori decât cei cantitativi pentru că, spre exemplu un număr dublu de amfore de un anumit tip descoperit într-o perioadă în care și populația s-a dublat nu înseamnă neapărat dublarea schimburilor comerciale cu zona de proveniență a mărfii respective. Dacă acest plus de amfore nu se regăsește în continuare în așezările rurale este greu de susținut o creștere a numărului total al acestora. Este posibil ca populația urbană să fi crescut și datorită celor veniți din

⁴ Opriș 2003.

⁵ Madgearu 1997, 171; Teodor 2003, 337-338.

zona rurală. Foarte înșelătoare este și permanenta raportare la cele 100 de procente, care sunt și ele teoretice pentru că reprezintă de fapt totalitatea obiectelor descoperite într-un context stratigrafic și nu totalitatea vaselor ajunse realmente într-un sit într-o anumită perioadă. Este puțin probabil ca arheologii să descopere eșantioane reprezentative cu marjă de eroare de doar câteva procente. Dacă mai adăugăm și faptul că din totalitatea materialului ceramic descoperit doar o parte, infimă de cele mai multe ori, este publicată putem intui că imaginea pe care o creăm poate suferi modificări importante în viitor. Este și motivul pentru care am subliniat că aceasă lucrare reprezintă stadiul publicării, iar nu al cercetării!

Un alt aspect care trebuie avut în vedere este reutilizarea amforelor, fapt datorat solidității lor în comparație cu vesela de masă. Acesta este și motivul pentru care amforele, descoperite în număr mic, nu pot fi un element de datare foarte sigur pentru că pot fi folosite timp de decenii și – în multe cazuri – refolosite după multă vreme, eventual pentru o altă marfă. În schimb vesela de masă este mult mai fragilă și este schimbată – chiar dacă este încă întreagă – după cel mult câțiva ani pentru că suprafața interioară se impregna cu grăsimi alimentare care dădeau un miros neplăcut mâncării.

La *Halmyris* s-a constatat că vesela nord-africană a fost descoperită pe aceleași niveluri arheologice cu amforele africane⁶. Este cunoscut faptul că în multe cazuri, pe lângă marfurile alimentare, erau transportate și produse ceramice produse în zonele respective și care, datorită subvenționării costurilor de transport de către marfa “principală”, deveneau competitive ca preț⁷. Foarte probabil că așa se explică scăderea producției locale de produse ceramice care se pretau la transporturi pe distanțe lungi și nu ocupau spațiu mare. Fluctuațiile demonstrează că principiul cerere – ofertă funcționa și că atunci când, din diverse motive, produsele de import nu mai ajungeau pe piață golul era umplut cu produse locale. Situația este confirmată și la *Halmyris*⁸ unde produsele orientale au o pondere importantă din secolul al IV-lea până la începutul secolului al VII-lea, însă din a doua jumătate a secolului al V-lea reprezintă jumătate din totalul produselor ceramice descoperite.

La *Tomis*, cel mai mare și mai important oraș și port al provinciei, au fost descoperite amfore provenite din zona syro-palestiniană, Somalia sau coasta de vest a Asiei Mici. Multe din amforele descoperite în “Edificiul cu mozaic”, datate la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul celui următor, conțineau specii de rășini vegetale care provin din zonele amintite mai sus⁹. Acolo a fost descoperită cea mai mare varietate tipologică și calitativă a produselor ceramice, pe lângă tipurile “comune”, descoperite în toată provincia, fiind atestate amfore nord - africane, vesela de masă și opaițe¹⁰. Exceptând subsidiile imperiale și veniturile episcopatului, o parte importantă din aceste mărfuri au ajuns la *Tomis* în urma activităților comerciale.

Comparativ cu perioada romană timpurie, numărul tipurilor de amfore este mult mai mare, fapt datorat și procesului de redistribuție, însă predomină câteva tipuri est - mediteraneene și pontice care, cu siguranță, erau folosite pentru transportul alimentelor de bază pe care și le permitea majoritatea populației. Amforele mai rar întâlnite, cum sunt cele de la *Tomis*¹¹, aveau produse pe care și le permitea o mică parte din populație sau erau daruri primite cadou din partea oficialităților bisericești din zonele mediteraneană sau microasiatică.

Cantitatea redusă a produselor nord-africane, în comparație cu cele orientale și pontice sugerează existența unor diferențe sociale și economice la *Tomis* și cu siguranță că acestea existau și în restul provinciei.

Situația generală provizorie referitoare la produsele ceramice descoperite în *Scythia Minor*, reflectată și în statistici, arată că statul a reușit să aprovizioneze și să susțină armata de frontieră până la căderea definitivă a graniței. Sigur că această aprovizionare a fluctuat în funcție de situația politico – militară din această zonă de graniță.

Comerțul provinciilor dunărene este marcat de mutarea centrului politic și administrativ al Imperiului la *Constantinopol*, el însuși o uriașă unitate economică și comercială. Urmarea firească a fost reorientarea economiei și comerțului spre bazinul Mării Egee și provinciile asiatice. Avantajele date de ieșirea, directă - sau pe Dunăre - la mare și rețeaua de drumuri spre sud fac ca, în mod firesc, relațiile cu centrele urbane sudice să existe în continuare. În vremea lui Iustinian, din motive economice, comerciale, dar și pentru aprovizionarea garnizoanelor din zona de graniță, *Moesia Secunda* și *Scythia Minor* au fost legate de districte îndepărtate - Ciclade, Caria, Cipru – cu care legăturile erau realizate doar pe mare¹².

⁶ Opaiț 1996, 161.

⁷ Opaiț 1996, 156, 164.

⁸ Opaiț 1996, 162.

⁹ Rădulescu 1976, 197-98; Barnea 1991, 242, 245.

¹⁰ Rădulescu 1973 a.

¹¹ Rădulescu 1973 a.

¹² Opaiț 1996, 167.

Concluzii statistice (<http://cercetariarheologice.ro/materials/ca28.2.13/CEROM.zip>)

Pe baza materialului publicat, în funcție de zona de proveniență, produsele ceramice descoperite în *Scythia Minor*, publicate până în 2009, se împart astfel:

- 48 % sunt produse orientale.
- peste 31 % sunt produse pontice.
- peste 9 % sunt produse provinciale și locale.
- peste 11 % sunt produse nord-africane.
- aproximativ 0,3 % sunt produse occidentale.

Nu este o surpriză faptul că produsele orientale reprezintă aproape jumătate din totalul ceramicii publicate pentru că este cunoscută orientarea economică a Scythiei spre zona orientală a imperiului în perioada romano – bizantină.

Din păcate nu pot fi departajate în toate cazurile produsele pontice de cele provinciale. Există un decalaj important între cercetarea arheologică din zona occidentală și nord-africană pe de o parte și cea din zona est-europeană. Concret, acest decalaj se simte începând cu greutatea cu care pot fi departajate produsele provinciale de cele pontice, care cuprind - în cazul de față - produsele vest și nord-pontice. Oricum, chiar și așa informația obținută este utilă, anume că peste 40 % din total sunt produse pontice.

Cele 11 procente, cât reprezintă produsele ceramice nord-africane, au o mai mare importanță decât o arată un grafic pentru că sunt anumite categorii care demonstrează clar că relațiile economice pe care *Scythia Minor* le avea cu nordul Africii nu erau de neglijat.

Cât privește produsele ceramice occidentale acestea sunt atât de rare, comparativ cu perioada romană timpurie, încât nu pot decât să argumenteze reorientarea economică a acestei zone către partea orientală a Imperiului.

Repartizarea produselor ceramice pe categorii funcționale și după zonele de producție a oferit următoarea situație:

1. AMFORE – *Amphorae*: 976 (31,3 %).

Amfore orientale: 525 (26 tipuri; 53,79 % din totalul amforelor).

Amfore nord-africane: 97 (19 tipuri; 9,93 %).

Amfore pontice: 243 (26 tipuri; 24,89 %).

Amfore locale: 6 (un tip; 0,6 %).

Amfore neîncadrate: 95 (9,73 %).

2. CAPACE DE AMFORĂ – *Opercula*: 50 (1,6 %).

Opercula orientale: 39 (78 %).

Opercula pontice: 11 (22 %).

3. RECIPIENTE DE CONSERVARE ȘI TRANSPORT – *Dolia*: 39 (1,25 %).

4. VESELĂ DE BUCĂTĂRIE – *Vasa conquinaria*: 484 (15,5 %).

Orientală: 49 (18 tipuri; 10,12 %).

Locală: 165 (peste 15 tipuri; 34,09 %).

Pontică: 255 (peste 20 de tipuri; 52,68 %).

Neîncadrată: 15 (3,09 %).

5. VESELĂ PENTRU SERVITUL LICHIDELOR – *Vasa potatoria*: 346 (11,1 %).

Orientală: 18 (4 tipuri; 5,20 %).

Nord-africană: 4 (3 tipuri; 1,15 %).

Pontică: 212 (peste 30 de tipuri; 61,27 %).

Neîncadrată: 84 (24,27 %).

6. VESELĂ PENTRU SERVITUL MÂNCĂRII – *Vasa escaria*: 787 (25,22 %).

Orientală: 618 (24 tipuri; 78,52 %).

Nord-africană: 89 (peste 20 de tipuri; 11,3 %).

Locală sau neîncadrată: 37 (2 tipuri; 4,70 %).

Pontică: 43 (9 tipuri; 5,46 %).

7. VASE CU CARACTER LITURGIC ȘI DEVOȚIONAL: 17 (0,54 %).

8. OPAIȚE – *Lucernae*: 380 (12,18 %).

Orientale: 96 (12 tipuri; 25,26 %).

Nord-africană: 127 (7 tipuri; 33,42 %).

Locale: 18 (un tip; 4,73 %).

Pontice: 96 (11 tipuri; 25,26 %).

Neîncadrate: 43 (11,31 %).

Amforele rerezintă aproape o treime din materialul ceramic publicat, iar dintre acestea aproape 54 % sunt amfore orientale, aproximativ 25,5 % sunt de proveniență pontică și aproape 10 procente sunt amfore nord-africane.

Aproape 52 de procente sunt reprezentate de ceramica de bucătărie, împărțită astfel: *vasa conquinatoria* - 15,5 % din totalul ceramicii publicate, *vasa potatoria* - 11,1 % și *vasa escaria* - 25,22 %.

Vesela de bucătărie - *vasa conquinatoria* – este repartizată, după zona de producție, astfel: aproape 87 de procente reprezintă vesela pontică și provincială (în acest caz fiind de fapt produsă local), peste 10 % este marfă orientală, iar aproximativ 3 % nu a putut fi repartizată unei zone de producție.

Vesela pentru servitul lichidelor- *vasa potatoria* – reprezintă 11,1 % din totalul ceramicii din Scythia, împărțită după zona de proveniență astfel: peste 61 de procente reprezintă ceramica pontică și locală, 5,2 % cea orientală, 1,15 % nord-africană, iar peste 24 % reprezintă recipientele neîncadrate în nici una din categoriile amintite.

În cazul veselei pentru servitul mâncării situația este diferită în sensul că 78,5 % din total sunt forme orientale sau imitații provinciale care nu pot fi momentan departajate, peste 11 procente reprezintă marfă nord-africană și puțin peste 10 % este ceramic provincială sau neîncadrabilă. Cu siguranță că multă din ceramica “orientală” a fost produsă în zona vest-pontică însă departajarea acesteia nu poate fi făcută decât prin analize de pastă. Oricum, procentul veselei pentru servitul mâncării de proveniență orintală este mult mai important decât în cazul celorlalte categorii ceramice pentru că avem de-a face cu forme deschise care se pretau la transport datorită faptului că – intrând unele în altele – ocupau spațiu restrâns și puteau reprezenta o marfă “secundară” în cadrul transporturilor de mărfuri alimentare. În asemenea cazuri costul transporturilor se regăsea în prețul mărfurilor “principale” iar ceramica era vândută la un preț care descuraja concurența. Cu siguranță că raportul calitate – preț era cel mai bun de pe piață, astfel că producătorii locali erau nevoiți să producă alte categorii ceramice, de pildă cele care – datorită spațiului mare ocupat – nu erau transportate de la distanțe lungi. Aici se încadrează în primul rând vesela pentru servitul lichidelor și vesela de bucătărie unde produsele provinciale reprezintă până spre 90 %.

Vasele cu caracter liturgic și devoțional nu reprezintă decât ceva mai mult de 0,5 % din totalul obiectelor ceramice publicate. Dintre cele 17 piese, 11 sunt unguentarii, forme ceramice cunoscute încă din epoca elenistică, dar care au fost aproape eliminate de cele realizate din sticlă în secolul II p.Chr. Este de remarcat faptul că în perioada romano – bizantină astfel de recipiente confecționate din lut, fiind descoperite în necropola romano-bizantină de la *Callatis* și la *Capidava*.

Cele 380 de opaițe reprezintă peste 12 % din totalul obiectelor ceramice publicate, dintre care aproximativ o treime sunt de proveniență nord-africană, peste 25 % sunt orientale, 30 % sunt produse pontice (în care sunt incluse și produsele locale, aproximativ 5 % din totalul opaițelor) și peste 10 % care nu au putut fi momentan încadrate într-una din grupele amintite.

Referitor la criteriile de selecție a ceramicii trebuie evidențiată înclinația specialiștilor de a inventa noi tipuri ceramice. Fără a neglija importanța formei și a pastei, accentul trebuie să cadă pe funcționalitatea ceramicii, care influențează atât forma cât și compoziția pastei.

Studierea ceramicii romane de import sugerează, printre altele, relațiile economice pe care *Scythia Minor* le avea cu alte zone ale Imperiului, în vreme ce studiul ceramicii lucrate cu mâna poate oferi indicii legate de componența etnică a armatei romane dintr-o garnizoană, într-o anumită perioadă care poate fi delimitată, sau la nivelul unei provincii și pentru o durată de timp mai mare.

Parte din concluziile prezentate aici sunt rezultatul studiului celor peste 3000 de fragmente ceramice, dar în același timp constituie un „pretext” pentru a le putea face pe acestea accesibile sub forma unei baze de date în mediul online la adresa <http://cercetariarheologice.ro/materials/ca28.2.13/CEROM.zip>.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Baumann V.H. 1980. Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în „villa rustica” din marginea nordică a comunei Niculițel (jud. Tulcea), *Peuce* 8: 367 - 414.
- Baumann V.H. 1991. Un nou cuptor de ars material tegular, descoperit în ferma romană târzie de la Telița, punctul «La Pod», jud. Tulcea, *Peuce* 10: 105-107 (vol. 1), 103-110 (vol. 2).
- Baumann V.H. 1996. La ceramique utilitaire du IVe siècle fabriqué par “l’officina romana” de Valea Morilor (Telița, dép. de Tulcea), *RCFR Acta* 33: 45-58.
- Baumann V.H. 1997. La ceramique utilitaire du IVe siècle fabriqué par l’officina romana de Valea Morilor (Telița département de Tulcea), în: *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure*: 31-53 + 14 pl.. Timișoara.
- Bădescu, Al. 2012. *Oriental Amphorae type LRA 1 and LRA 2 Discovered at Histria (Basilica extra muros Sector)*, *Pontica* 45: 311-328.
- Bădescu, Al. 2013. Amfore orientale de tip Kăpitan II descoperite la Histria (Sectorul Basilica extra muros), *MCA* (s.n.) 9: 189-198.
- Bădescu, Al. and Bottez V. 2014. Lamps discovered at Histria in the Acropola Centru-Sud Sector in 2014, *Pontica* 47, Supplementum III (100 de ani de cercetare arheologică la Histria): 223-238.
- Bădescu, Al. and Cliante L. 2014. Oriental amphorae discovered at Histria in the Central-North Sector (campaign 2012), *MCA* (s.n.) 10: 173-193.
- Bădescu, Al. and Bivolaru Al. 2015. Oriental amphorae discovered at Histria in the Acropolis Centre-South Sector (2014), *MCA* (s.n.) 11: 193-208.
- Bădescu, Al. and Cliante L. 2015. Late roman kitchen pottery discovered at Histria in the Centre-Nord Sector (2012), *MCA* (s.n.) 11: 209-226.
- Bădescu, Al. and Iliescu, I. 2016. Late Roman Pottery discovered at Histria in the Acropolis Centre-South Sector (2015). Vasa escaria - Late Roman C Wares, *MCA* (s.n.) 12: 141-157.
- Băjenaru, C-tin 2018. Fine wares from the excavations of the late Roman fort at *Ulmetum* (province of *Scythia*). Chronology of the late 4th and 5th century main contexts, *RCFR Acta* 45: 501-510.
- Băjenaru, C-tin 2014. Some Rare Late Roman Fine Wares Discovered in the Central Sector of the Late Roman City at Histria, *Pontica* 47, Supplementum III (100 de ani de cercetare arheologică la Histria): 239-247.
- Băjenaru, C-tin and Dobrinescu, C. 2008. Săpături de salvare în necropola romană a Tomisului, *Pontica* 41: 189-208.
- Iconomu, C. 1967. *Opaite greco-romane. Muzeul de Arheologie Constanța*. București: Intreprinderea Poligrafică Tiparul.
- Iconomu, C. 1970. Un depozit de lucerne la Constanța, *Pontica* 3: 237-253.
- Iconomu, C. 1976. Descoperiri de tipare de opaite la Tomis, *Pontica* 9: 135-146.
- Madgearu, A. 1997, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București: Cetatea de Scaun.
- Opaît, A. 1980. Considerații preliminare asupra amforelor romane și romano-bizantine din Dobrogea. Considerații preliminare asupra ceramicii romane de la Troesmis, *Peuce* 8: 291-327.
- Opaît, A. 1980 a. O nouă fortificație romano - bizantină în nordul Dobrogei. Topraichioi - Raport preliminar, *Peuce* 8: 415-449.
- Opaît, A. 1980 b. Considerații preliminare asupra ceramicii romane timpurii de la Troesmis, *Peuce* 8: 328-366.
- Opaît, A. 1984. Beobachtungen zur Entwicklung der zwei Amphoratypen, *Peuce* 9: 311-327.
- Opaît, A. 1985. Einige Beobachtungen zur spätrömischen Keramik mit rotem Überzug, *Dacia* 29: 153-163.
- Opaît, A. 1987. Amfore romane de mare capacitate. Considerații tipologice, *SCIVA* 38/3: 245-258.
- Opaît, A. 1987 a. Un dépôt d’amphores découvert à Aegyssus, *Dacia* (s.n.) 30/1-2: 145-155.
- Opaît, A. 1991. Ceramica din așezarea și cetatea de la Independența (Murighiol) în secolele V î.e.n. - VII e.n., *Peuce* 10: 133-182 (vol. I), 165-216 (vol. II).
- Opaît, A. 1991 a. Ceramica, în: A. Opaît, M. Zahariade, Gh. Poenaru-Bordea and C. Opaît: Fortificația și așezarea romană târzie de la Babadag – Topraichioi, V, Ceramica, *Peuce* 10: 211-269 (vol. 1), 219-283 (vol. 2).

- Opaî, A. 1996. *Aspecte ale vieții economice din provincia Scythia (secolele IV-VI p.Chr.). Producția ceramicii locale și de import*, București: Bibliotheca Thracologica.
- Opaî, A. 1998. North African and Spanish Amphorae in Scythia Minor, *Il Mar Nero* III: 47-95.
- Opaî, A. 1998 a. *New pottery from the circular harbour of Carthage*, *CEDAC Carthage Bulletin* 18: 21-35.
- Opaî, A. 2000. *Early Roman Amphorae from Leptiminius*, *RCRF Acta* 36: 439-442.
- Opaî, A. 2002. *The Eastern Amphorae in the Province of Scythia*, în: J. Eiring, J. Lund (eds.). *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean. Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26 – 29*: 293-308. Athens: Monographs of the Danish Institute.
- Opaî, A. 2004. *Local and imported ceramics in the Roman Province of Scythia (4th – 6th centuries AD)*, Oxford: BAR international Series.
- Oprîș, I.C. 1997. Notes sur la céramique romaine importée de la Scythie Mineure. I. Les grands plats africains à décoration chrétienne estampée de Capidava. Des nouveaux éléments iconographiques, *Thraco-Dacica* 18/1-2, 207-218.
- Oprîș, I.C. 1999. Notes sur la céramique romaine importée de la Scythie Mineure. II. Deux formes africaines nouvelles de Capidava: African Red Slip Wares Hayes 56 et 97, *Thraco-Dacica* 19/1-2, 161-166.
- Oprîș, I.C. 1999. Decoration techniques and motifs of the Late Roman and Early Byzantine Ceramics. Fine Wares in Scythia Minor (4th – 6th c. A.D.), în: *Der Limes an der Unteren Donau von Diokletian bis Heraklios*, Internationale Konferenz, Svištov (1-5 September 1998), Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt am Main – Archäologisches Institut und Museum Sofia, 275-280. Sofia.
- Oprîș, I.C. 2000. *Ceramica romană târzie din Dobrogea (sec. IV-VI d.Hr.). Cu privire specială la Capidava*. București: Institutul Român de Tracologie.
- Oprîș, I.C. 2003. *Ceramica romană târzie și paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec. IV – VI p. Chr.)*. București: Ed. Enciclopedică.
- Papuc, Ghe. and Munteanu, M., 1976. La céramique romaine tardive à décor estampé découverte à Tomis. *Pontica* 9: 147-154.
- Papuc, Ghe. 1973. Ceramica romană târzie cu decor șampilat descoperită la Edificiul roman cu mozaic din Tomis, *Pontica* 6: 153-192.
- Papuc, Ghe. 1976. Opaite de import la Tomis, *Pontica* 9: 201-205.
- Paraschiv, D. 2001. Observații asupra unui tip de amfore romano-bizantine, *Pontica*, 33-34: 459-468.
- Paraschiv, D. 2002. Amfore pontice la Dunărea de Jos. *ArhMold* 25: 165-207.
- Paraschiv, D. 2002 a. *Amfore romano-bizantine descoperite la Piatra Frecăței - Beroe, Cercetări Istorice* S. N. 18-20: 149-156.
- Paraschiv, D. 2003. *Amfore occidentale romane în zona Dunării de Jos*, *Pontica* 35 -36: 177-207.
- Paraschiv, D. 2006. Amfore romane și romano-bizantine în zona Dunării de Jos (sec. I - VII). Iași: Ed. Fundației Axis.
- Popescu, R and Rațiu, A. 2016. Lămpi romane și romano-bizantine din colecția Muzeului Municipiului București, *Revista de cercetări arheologice și Numismatice II*: 144-165.
- Preda, C-tin. 2000. *Die Keramik aus dem römisch-byzantinischen Gräberfeld von Kallatis - Mangalia*, *RCRF Acta* 36: 241 – 244.
- Rațiu, A., Oprîș, I.C. and Duca, M. 2017. Fine wares from late roman ‘Principia’ at Capidava (I), *CA* 24: 209-227.
- Rădulescu, A. 1973. Ateliere ceramice militare de-a lungul Dunării de Jos, *Pontica* 6: 129-135.
- Rădulescu, A. 1973 a. Amfore cu inscripții de la Edificiul roman cu mozaic din Tomis, *Pontica* 6: 193-207.
- Rădulescu, A. 1975. Contribuții la cunoașterea ceramicii de uz comun din Dobrogea, *Pontica* 8: 331-360.
- Rădulescu, A. 1976. Amfore romane și romano-bizantine din Scythia Minor, *Pontica* 9: 99-114.
- Rădulescu, A. 1981. *Die locale Herstellung der Beleuchungsgegenstände Lucernae*, *Pontica* 14: 181 – 209.
- Scorpan, C. 1968. Contribuții arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antice. I. Carpii în Scythia Minor, *Pontica* 1: 342–364.
- Scorpan, C. 1969. Imitații getice după opaite greco-romane, *Pontica* 2: 258-261.
- Scorpan, C. 1969 a. Săpăturile arheologice din așezarea getică de la Bugeac – Valea lui Marinciu, *Pontica* 2: 43-79.
- Scorpan, C. 1973. La continuité de la population et des traditions getes dans les conditions de la romanisation de la Scythia Minor, *Pontica* 6: 137-151.

- Scorpan, C. 1973 a. Tipi sconosciuti di lumini a olio romani e il problema di certe trasmissioni nel primo feudalismo, *Pontica* 6: 209-228.
- Scorpan, C. 1975. Ceramica romano-bizantină de la Sacidava, *Pontica* 8: 263-313.
- Scorpan, C. 1976. Origini și linii evolutive în ceramica romano-bizantină (sec. IV-VII) din spațiul mediteranean și pontic, *Pontica* 9: 155-185.
- Scorpan, C. 1975. Contribution à la connaissance de certains types céramiques romano-bizantins (IVe-VIIe siècles) dans l'espace istro-pontique, *Dacia* (s.n.) 21: 269-297.
- Suceveanu, Al. 1982. Contribuții la studiul ceramicii romano-bizantine de la Histria, *SCIVA* 33-1: 79-107.
- Suceveanu, Al. 2007. *La Basilique Épiscopale, Histria X*, Bucurest: Ed. Academiei.
- Teodor, E.S. 2001. *Ceramica din Muntenia, de la sfârșitul veacului al V-lea până la mijlocul veacului al VII-lea* (http://www.esteo.ro/TTW/index_est.html)
- Teodor, E.S. 2003. O frontieră incertă a lumii romane - Câmpia Dunării de Jos în epoca lui Justinian, *CA* 12: 323 - 360.
- Topoleanu, Fl. 1984. Noi descoperiri arheologice la Isaccea, *Peuce* 9: 187-205, 585-596.
- Topoleanu, Fl. 1996 a. Halmyris - un nouveau centre de production de lampes dans le nord de la Dobroudja (Ile- VIIe s. ap. J.-C), *RCRFA* 33: 91 - 94.
- Topoleanu, Fl. 1996 b. Ceramica romană târzie cu decor șampilat descoperită la Halmyris, *Peuce* 12: 143 – 168.
- Topoleanu, Fl. 1999. Argamum. Sector „Bazilica II” (1981-1994). Considerații preliminare privind locuirea romană târzie, *MCA* (s.n.) 1: 191-201.
- Topoleanu, Fl. 1999 a. Ceramica romană târzie de la Halmyris. Vasa escaria: formele Hayes 3 și Hayes 10, *Pontica* 32: 187-214.
- Topoleanu, Fl. 2000. *Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I-VII d. Ch.)*. Tulcea: Ed. Tipored.
- Topoleanu, Fl. 2000 a. Roman and Roman-Byzantine Pottery from Halmyris. North-Africa Importations and Local Imitations, *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare*: 257 - 294.
- Topoleanu, Fl. 2003. *Ceramica*, în: Al. Suceveanu, M. Zahariade, F. Topoleanu, Gh. Poenaru Bordea, *Halmyris, I. Monografie arheologică*: 190-245. Cluj-Napoca: Ed. Neremia Napocae.

ALEXANDRU BĂDESCU
Muzeul Național de Istorie a României
alex_bades@yahoo.com